

HADİSLERİ BAKIMINDAN SİYASETNÂMELER (IV)

-Ebû'n- Necib'in en- Nehcû'l- Meslûk'unda Yönetilenlerle İlgili Rivâyetler-

Yrd.Doç. Dr. Veli ATMACA

Firat Ü. İlahiyat Fak.

Hadis Anabilim Dalı

Email: vatmaca@firat.edu.tr

Özet: Tarih boyunca devletler ve milletlerin yönetiminde Yöneten- Yönetilen ilişkisi kültürel farklılıkları yansıtır. Bu yüzden bir devlette hâkim kültürün yasa ve kâmunları belirlediği görülmür. Belli bir dönemin kültürel ve siyâsi anlayışına ışık tutacağını umduğumuz Ebû Necib Şeyzerî'nin eserine, Salahaddin Eyyubi'ye sunulmuş ve sonra bu eserin birkaç tercümesi yapılarak Osmanlı Pâdişahları'nın siyâset anlayışına da tesir ettiğini tahmin ettiğimiz en- Nehcû'l- Meslûk adı verilen bu eser, mezhebi açıdan Sünni Siyâset anlayışını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada siyâsi, teolojik, târihi ve kültürel ehemmiyete sahip olan eserde yer alan, yönetilenlerle ilgili hadislerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetilenler, Ebû Necib, Nahîfî Mehmed Efendi, en- Nehcû'l- Meslûk, Salahaddin Eyyubi.

Abstract: Since the begining of the history, in the management of the states those who govern and those who are governed reflect cultural differences. Ebu Necib Şeyzeri whose work we hope to illuminate the cultural and political undersduting of a period was presented to Selahaddin Eyyubi. Than some translations of that work has been done. This work called as the Nehcu 'l-Mesluk has importance as it shows the ahlu 's-sunna policy understanding of its time. In this work I aimed to study hadiths about those who were governed in the work of Nehcu 'l Mesluk which has political, theologic, historic and cultural importance.

Key Words: Those who are governed, Ebu Necib, Nahîfî M.E. en-Nehcu 'l-Mesluk, Salahaddin Eyyubi.

A-Kavramsal çerçeve ve Literatür Hakkında

Orta çağ İslâm dünyasının siyâset anlayışını tarihi, edebi ve sosyo-kültürel açıdan bize aktaran önemli "Tür" eserlerden birisi de Siyâsetnâmeler'dir. Çok kıymetli bilgi zenginliğini bünyesinde bulunduran bu literatürün, muhtavâsıyla ilgili branş uzmanları tarafından yeterince incelenmediğini belirtmek icâbeder.

Yaklaşık iki yüzden fazla siyâsetnâmenin, İslâm tarihi içerisinde teşekkül edişinin teorik ve pratik arka planı vardır. Bunlardan bir kısmı üslûp,

III dâimî
bkz. s. 55
ayrıca bk. :
aynı dergi
5. b. ve 7.
sayılar
not: -III. makale
hazırlanıyor muş.
bkz. s. 55

bilgi ve tasnif açısından mihver olup, sonrakileri etkilemişlerdir. Dönemin hükümdâr ve diğer devlet ricâlinin müracaat kaynağı olma niteliğindeki bu klasikler, çeşitli dillere tercüme edilip, şerh ve ihtisar edilerek edebi zenginliğe de katkıda bulunmuşlardır.

Yazarları, dönemleri ve isimleri farklı da olsa siyâsetnâmeler kendi içerisinde birçok açıdan sistematik benzerlik arz ederler. Görebildiğimiz ortak hususlar, siyâsetnâmelerin o devirde yaşamış siyâset veya ilim erbabi kişileri tarafından, isyân, muhâlefet veya protesto maksadıyla değil de; tavsiye, dinin emrettiği *iyiliği emredip kötülükten sakandırmak* veya *din nasihatı* anlayışıyla kaleme alınan nasihatnâmeler oluşudur. Hiçbir siyâsetnâme, yeni bir yönetim (rejim) biçimi önermeyip, mevcut yöneticilere, *güzel ahlâk, iffet, adâlet, hikmet* ve *cesâret* telkin ederek, yönetenlerin, Hakk'ın emâneti olan halka şefkâtle muâmele etmesi gerektiğini öğütleyen *siyâset ahlâkı* eserleri oluşu bir diğer ortak noktalarıdır. Yönetilenler açısından da, toplumda birlik-beraberlik, huzur ve yardımlaşmayı telkin eden Siyâsetnâmeler, devlet başkanını havâs-ı selîme sâhibi olduğu ve insanlara *adâletle muâmele* ettiği sürece '*Ulû'l- Emr'e itaât*'¹ ve halk içinde *fitne (anarşi ve terör) çıkarmamayı*² emreder. Bu tür tarih vesikalarının hemen hemen hepsi âyet, hadis ve hikmetli sözlere atıfta bulunarak, dini ve tarihi metinlerle tesir gücünü artırmıştır. Daha ziyade idârecilere hitâp eden söz konusu belgeler, yönetilenleri de ihmal etmemiştir.

Hadislerini tesbit ve tahriç konusu ettiğimiz **en- Nehcü'l- Meslûk**³ da, çeşitli ilimler açısından incelenmeye değer bir kaynak oluşu yanında, İslâm dünyasındaki parçalanmaları ve dış tehlikeleri en yoğun şekliyle yaşamış olan Eyyûbi sultânı Salahaddin'e takdim edilmesi itibâriyle kıymetli tartışılmaz bir eserdir.

Daha birkaç açıdan önemli olan bu eserin ihtivâ ettiği hadis sayısı, tek makalede incelenemeyecek miktarda olunca, yönetenlere hitap edenlerle, yönetilenlerle ilgili gördüğümüz rivâyetleri ayrı ayrı tasnif ettik.

İslâm siyâset ahlâkında ve devlet idâresi hukûkunda, yönetenlerin yetki ve sorumlulukları hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Fıkıh'ta bu hususlar, *es- Siyeru'l- Kebîr* ve *es- Siyeru's- Sağîr* başlıkları altında tedvin edilmiştir. Kelâm biliminde ise, her ne kadar ehl-i sünnet mezhepleri, devlet başkanlığı olarak tabir edebileceğimiz konuyu bir inanç veya itikad meselesi olarak değerlendirmese de Şî'a gruplarıyla olan tartışmalı meselelerden olduğu için "*İmâmet*" başlığı altında incelemektedir. Ehl-i sünnet'e göre siyâsetle ilgili

¹ Nisâ, 50.

² Mâide 26, 32, 33; Bakara, 191; Âl-i 'Imrân, 7.

³ en- Nehcü'l- Meslûk fî Siyâseti'l- Mülûk ve yazarı Ebû'n- Necîbe dair, F.Ü. İlähiyat Fak. Dergisi, S. 5, s. 357- 364.'te geniş bilgi verilmiştir.

meselelerin dünyevî bir mevzu olduğu, literatüründe ele alınışından bellidir. Hadis kaynaklarında bu kanular, ilgili mezheplerin hukûkî ve itikâdî düşüncelerine uygun olarak ele alınır. Yani Sünnî hadis edebiyatında siyâsete dâir rivâyetler, "*Kitâbu'l- 'Umerâ, Âdâbu'l- Kâdî, 'Imâret ve Âdâb...*" gibi hukuk/amel konularında nakledilirler.

Oysa Şî'a ve yakın itikatta olan mezhepler ise, devlet başkanlığını kutsal zemine yerleştirip; İmâm'ı da masûmiyetle donatmıştır. Binâenaleyh İmamların söyledikleri tartışmasız uygulanır ve ona *Bey'at bir imân gereğidir*. Bu durumda din ve dünya işlerinin müdebbiri İmâm olup, istişâreye ve nasihate lüzûm görülmez.

Sünni inanca göre kanunları, merkezî otorite, güvenilir ve ehliyetli alimlerin görüşleri doğrultusunda hazırlayıp, âyet ve hadislere atıflarda bulunurken, işlenen suçların cezâsını ve şeklini de devlet belirler. Yani kanun ve kurallar, yönetilenlerin şahsi görüş ve düşünceleriyle oluşturulmadığı gibi, suçluların cezalandırılması da fertlere bırakılmamıştır.

Devlet idâresinde istişâre müessesesiyle halkın katılımını sağlamış olan İslâm geleneği, bu anlamda demokratik bir yapı sergilemektedir. Bedir harbi'nde elde edilen ganimet ve esirlere yapılacak muâmele gibi daha birçok dünyevî meseleler hakkında ashâbına danışan Hz. Peygamber'le, ilk dört halife'nin idârî işleri istişâre ile hükme bağlamasına dâir örnekler İslâm Târîhi kaynaklarında mevcuttur⁴.

Ehl-i Sünnet inancındaki devlet ve topluluklarda, istişâre müessesesinin ve geleneğinin yansısı yazılı görüş ve teklif hürriyetinin literatüre kavuşmuş biçimi demek olan Siyâsetnâmeler, inanç- amel, din- devlet, siyâset- itikâd ve yöneten- yönetilen gibi iki kutuplu değer yargılarının, teoloji ile sekülerliğin çoğu defa karıştırıldığı; kavram ve uygulamaların çerçevesinin belirlenmediği en muhâtaralı zemin olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun zamandır tartışılacağı olan ve budan sonra da devam edeceğe benzeyen din-devlet ilişkileri, tarihi bakış açısından koparılarak, kavramların zaman, bölge ve şartlar içerisinde geçirdiği anlam başkalaşımı dikkate alınmaksızın yapılacak değerlendirmeler bizi, ya eksik ya da yanlış sonuçlara götürebilir. Bu ve benzeri konuların uygulamaya yansıyan biçimlerinde, teolojik ve kültürel etkileşimin olmuş olabileceğini de gözardı etmemek gerektiğine inanıyoruz.

Zamanla kavramların gerçek hayatı tam olarak ifâde edemeyeceğine, *yöneten* ve *yönetilen* terimlerini misâl olarak vermek mümkündür. Kitle ulaşım ve iletişim araçlarıyla üretim biçimi ve üretim araçlarının devlet gücünün bir aracı olarak kullanıldığı zamanlarda *yönetici* derken devlet idârecilerini, *yönetilen* derken – hak ve vazifeleri, adâlet ve şefkat ölçüsüyle belirlen-

⁴ Bu konulara dâir geniş bilgi için müstakil bir eser olarak M. Hamidullah'ın, el- Vesâiku's-Siyâsiye adlı eserine bakılabilir.

4- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لمعاذ بن جبل رضي الله عنه: وهل يكب الناس على مناخرهم في النار إلا حصائد السنتهم.

4- "Ey Mu'âz! İnsanların Cehennem ateşine yüz üstü atan şey, dillerinin biçtiklerinden başkası mıdır?"⁸

5- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: حرمة مال المسلم كحرمة دمه.

5- "Müslümanın malı da aynen, kanı gibi haramdır."⁹

6- قال عليه الصلاة والسلام: ينس الزاد إلى المعاد العدوان على العباد.

6- "Allah'ın kullarına düşmanlık, âhiret için ne kötü bir azıktır!"¹⁰

7- وقال عليه السلام: يشر مال البخيل بحادث أو وارث.

7- "Cimrinin malını bir belâ veya mirasçı ile müjdele!"¹¹

8- قال عليه السلام: طعام الجواد دواء وطعام البخيل داء.

471, 595; İhyâ, III, 106; Hilye, III, 252; Bağdâdî, VII, 392, nr. 3928; Münzirî, Hudûd, III, 282- 283, Edeb, III, 524; Heysemî, X, 300; Schâvî, s. 417; Keşfu'l- Hafâ, II, 247, nr. 2467, 2523; Süyûtî, I, 13, II, 183; Kuzâ'î, I, 323, nr. 365;

⁸ Nahîfî, s. 41; el- Menhec, s. 352. Aşağıdaki kaynaklarda hadis metni bazı ilavelerle verilmektedir. Mâverdî, Edeb, s. 451; İbn Mâce, Fiten, II, 1315, nr. 3973; Müsned, VIII, 246, nr. 22124; Taberânî, Kebîr, XX, 64, nr. 116, s. 74, nr. 137, s. 103, nr. 200, s. 128, nr. 258, s. 143, nr. 291; Şu'ab, Fazlu's- Sükût, IX, 233, nr. 4607; İbn Ebî'd- Dünyâ, Sumt, s. 180; Elbânî, Sahîhi, III, 114, nr. 1122; Heysemî, X, 300; Münzirî, Edeb, III, 529; Süyûtî, I, 13; Münâvî, I, 12.

⁹ Bu hadis, Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi'nden alınma olup, kaynaklarda metnin devamı vardır. Nahîfî, s. 41; el- Menhec, s. 353- 354; Buhârî, Hudûd, VIII, 198; Tirmizî, Fiten, IV, 401, nr. 2159; Ebû Dâvud, Edeb, IV, 280, nr. 4882; İbn Mâce, Fiten, II, 1297- 1298, nr. 3931- 3933; Müsned, VII, 311, nr. 20429, IX, 127, nr. 23548; Taberânî, VIII, 142, nr. 7632, XI, 138, nr. 11399, XII, 275, nr. 13336, XXII, 74, nr. 183, s. 363, nr. 912; Müstedrek, Ma'rîfetü's- Sahâbe, III, 470; Hilye, VII, 334; İbn Ebî'd- Dünyâ, Sumt, s. 299, Zemmü'l-Ğibe, s. 105; İhyâ, III, 144, 163; Münzirî, Edeb, III, 503; Heysemî, IV, 172; Süyûtî, I, 147; Deylemî, II, 128, nr. 2550; Kuzâ'î, I, 136, nr. 121.

¹⁰ Bu metin, 'Ali 'Abdullah neşrinde iki ayrı yerde geçerken, Nahîfî tercümesinde bir defa geçmektedir. Ayrıca insanlara zulmetmeyi yasaklayan rivâyetler; daha önce tahrir edilmiş olan, "İnsanların en şerlisi zorba hükümdardır". anlamındaki hadisin kaynaklarında gösterilen sayfalarda geçmektedir. Mâverdî'nin de, Edebu'd- Dünyâ'da hadis olarak naklettiği bu rivâyeti elimizdeki kaynaklarda tesbit edemedik. En- Nehcül'- Meslûk'un neşrinde de nâşir, bu ibarenin hadis olmayıp; diğer insanlara ait hikmetli bir söz olduğunu belirtir. Nahîfî, s. 41- 42; el- Menhec, s. 355; Mâverdî, Edeb, s. 209.

¹¹ Nahîfî, s. 47; el- Menhec, s. 380. Kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivâyet hakkında 'Ali 'Abdullah, et- Temsil ve'l- Muhâdara'da, bunun İbn Mu'tez'e ait bir söz olduğunu belirtmektedir.

8- "Cömert kişinin yemeği şifâ; cimrinin ki ise derttir."¹²

9- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: علامة المنافق ثلاث إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا اتمن خان.

9- "Münâfiğın alâmeti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, kendisine bir şey emânet edilince hâinlik eder"¹³

10- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الكذب مجانب الإيمان.

10- "Yalan, îmana perdedir"¹⁴

11- وقد نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: إياكم وكثرة المدح فإنه الذبح.

11- "Çok medihden kaçının; çünkü o, bir nev'i boğazlamadır"¹⁵

12- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب.

12- "Mutlaka haset iyilikleri yok eder; aynen ateşin odunu yakıp kül ettği gibi"¹⁶

¹² Nahîfî, s. 47; el- Menhec, s. 379- 380; Kutadgu Bilig, s. 173, byt. 2318. Bazı lâfız farklarıyla, Sehâvî, el- Makâsıt, s. 272; Deylemî, Firdevs, III, 27, nr. 3767; Keşfu'l- Hafâ, II, 38, nr. 1653; Süyûtî, Sağîr, II, 54.

¹³ Nahîfî, s. 48; el- Menhec, s. 386- 387. Münâfiğın alâmetleri ile ilgili bu rivâyetin: آية المنافق...

... أربع من كن فيه ... ثلاث من كن فيه..

Kutadgu Bilig, s. 35, byt. 338; Buhârî, Cihâd, IV, 124, Edeb, VIII, 80; Müslim, İmân, I, 246- 247, nr 94- 96; Tirmizî, İmân, V, 20, nr. 2631, 2632; Müsned, III, 277, nr. 8693, s. 639, nr. 10925; Neseî, İmân, VIII, 116, nr. 5020, 5021; Taberânî, Kebîr, VI, 270, nr. 6186; Beyhakî, Sünen, İkrâr, VI, 85, Vedî'a, VI, 288; Şu'ab, 'Ukü'd, VIII, 302, nr. 4046, Zemmu'l- Kizb, IX, 98, nr. 4465; Bağdâdî, Târih, XIII, 437, nr. 7311, XIV, 70, nr. 7418; İbn Ebî'd- Dünyâ, Sumt, s. 117, 486, 487, 492; Elbânî, Da'ife, IV, 51, nr. 1544; İbn Bâlbân, I, 489- 490, nr. 254- 257; Deylemî, II, 134, nr. 2277; Münzirî, Edeb, III, 593, 594; İhyâ, I, 113, II, 182, III, 128, IV, 163; Keşf, I, 21, II, 323, nr. 1034; Süyûtî, I, 4, 138.

¹⁴ Nahîfî, s. 49; el- Menhec, s. 391; Beyhakî, Şu'ab, Zemmu'l- Kizb, IX, 100, nr. 4466, 4467; Deylemî, I, 465, nr. 1543, III, 362, nr. 4988; Münzirî, et- Terğîb, Edeb, III, 595; Sehâvî, el-Makâsıt, s. 314; Keşfu'l- Hafâ, I, 275, nr. 865, II, 108, nr. 1921.

¹⁵ Metin, kaynakların bir kısmında Merfû' olarak nakledilirken, Gazzâfî, İbn Ebî'd- Dünyâ ve Kınalızâde, Hz. 'Ömer'e isnad edilen Mevkûf rivâyet şeklinde vermektedirler. Nahîfî, s. 55; el-Menhec, s. 417; Mâverdî, Edeb, s. 382; Kınalızâde, s. 286; Buhârî, Edeb, VIII, 47; el- Edebu'l- Müfred, s. 50; Müslim, Züh'd, V, 844- 845, nr. 62- 63; İbn Mâce, Edeb, II, 1232, nr. 3743- 3744; Taberânî, VII, 350, nr. 815; Müsned, VI, 15, nr. 16837, s. 16, nr. 16846, VII, 334, nr. 20535; Şu'ab, Zemmu'l- Kizb, IX, 167, nr. 4528; Deylemî, I, 466, nr. 1547; İbn Ebî'd- Dünyâ, Sumt, s. 547, 552; İhyâ, III, 154; Kuzâ'î, Müsned, II, 94, nr. 619.

13- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اسمعوا واطيعوا ولو استعمل عليكم عبد حبشي.

13- "Sizin başınıza habesi bir köle de tayin edilse, size masiyeti emretmediği müddetçe, onu dinleyin ve itâat edin"¹⁷

14- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق.

14- "Hâlik'a isyân söz konusu olunca, mahlûk'a itâat edilmez"¹⁸

¹⁶ Nahîfî, s. 58; el- Menhec, s. 426; Mâverdî, Edeb, s. 443; Kutadgu Bilig, s. 307, byt. 4253; Defterdâr, Nesâyiî, s. 129; İhyâ, III, 178, 365; Ebû Dâvud, Edeb, IV, 286, nr. 4903; İbn Mâce, Zühed, II, 1408, nr. 4210; Deylemî, II, 259, nr. 2634; Elbânî, Da'ife, IV, 385, nr. 1902; Münzirî, Edeb, III, 547; Süyûtî, Sağîr, I, 116, 151; Keşf, I, 271, nr. 851, s. 356, nr. 1132; Sehâvî, s. 181; Kuzâ'î, II, 136, nr. 674.

¹⁷ Nahîfî, s. 114; Mâverdî, el- Ahkâm, s. 48; Buhârî, Cihâd, IV, 72, Menâkıb, V, 99, 184; Ebû Dâvud, Cihâd, III, 47, nr. 2650; İbn Hişâm, IV, 1239; İbn Esir, el- Kâmil, II, 163; Hâtüb b. Ebî Belte'a, Lahm Kabîlesi'nden olup, Künyesi Ebû Muhammed idi. Medîne'ye, kölesi Sa'd ile birlikte hicret etti. Hz. Peygamber O'nu, Mısır Mukavkısı'na elçi olarak görevlendirmişti. H. 30 yılında, Medîne'de, 65 yaşında vefât etti: İbn Sa'd, et- Tabakât, III, 114. 52; Nahîfî, s. 115; el- Menhec, s. 626; Kutadgu Bilig, s. 360, 361, byt. 4999, 5000; Buhârî, Ahkâm, IX, 78; Müslim, İmâre, IV, 503, nr. 36, s. 504, nr. 39; Tirmizî, Cihâd, IV, 182, nr. 1706; İbn Mâce, Mukaddime, I, 16, nr. 42, Cihâd, II, 955, nr. 2860, -2862; Müsned, IV, 229, nr. 12127, s. 342, nr. 12752; Taberânî, XXV, 156- 158, nr. 377-382; Müstedrek, 'İlim, I, 96- 97; Dahhâk, Kitâbu's- Sünne, s. 45, nr. 941, s. 492, nr. 1063; Deylemî, I, 113, nr. 247; Bağdâdî, IV, 125, nr. 1799; Keşf, I, 126, nr. 356; Sehâvî, s. 58- 59; Süyûtî, Sağîr, I, 42.

¹⁸ İbâre farklılıkları yanında, metin içindeki takdim- te'hirlerin de sözkonusu olduğu bu hadisin, birçok varyantı bulunmaktadır. Bir önceki hadisle irtibatlı ele alınacak olursa bu rivâyet, ilâhî dinlerin de üzerinde ittifak ettikleri; hırsızlık, adam öldürme, başkasının canına ve malına kastetmek v.b. şeyleri yasaklayan, böylece toplum huzurunu bozucu bilimum fiillerin engellenmesi bakımından dinin ve inancın önemini, makyevelist anlayışa itaat etmemenin lüzûmu vurgulamaktadır. Bu açıdan inanç veya tanrıya iman, fertlerin olduğu kadar toplumun ve idârecilerin de ihtiyacı olan bir huzur ve sükûnet müessesesi olduğu aşîkârdır.

İşte bu rivâyet, inancın bir nevi fantazi olmadığı; bu gün çağdaş dünyanın da önemseddiği gibi bir ihtiyacıdır. Söz konusu hadiste geçen masiyetin, tanrının emâneti olan şeyi tahribetmenin, yaratana isyan olduğu şûrundan mahrumiyeti; ilâhî emir ve yasaklarla teminat altına alınan güzel ve faydalı olan her şeye saygısızlığı ifade ettiği anlaşılmalıdır. Bu bakış açısı insanın insana, çevreye ve kutsal dağarlara karşı ölçüstüz ve sınırsız bir özgürlük içinde olamayacağı, bilakis özgürlüklerin, sorumluluklarından bağımsız olamayacağı bakımından önem arzetmektedir. Dolayısıyla bu tabii ve kültürel değerleri tahribetmeye yönelik emirlere uyulmamalıdır. Hadisin siyâsetnâme ve ahlâk kitaplarında yer alması, bizi bu yoruma sevketmektedir. Hadis kitaplarının ilgili rivâyete Cihâd ve Emîrlik bölümünde yer vermesi de bize, harp esnasında masum halka, hayvanlara, mabetle-

15- وإذا دخل البلد فليقصد المسجد وليصل فيه ركعتين كذلك كان يفعل رسول الله صلى الله عليه وسلم.

15- "Kişi, (topluluk yada asker) ülkeye veya şehre dönünce mescide gidip iki rekat namaz kulsın. Çünkü Hz. Peygamber böyle yapardı"¹⁹

16- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيما عبد جائته موعظة من الله في دينه فإنه نعمة من الله تعالى

[سبقت إليه] فإن قبلها بشكر وإلا كانت حجة من الله عليه ليذداد بها إثما ويذداد الله بها عليه سخطا.

16- "Hangi kula dini konuda Allah'dan bir öğüt gelirse, (kul da onu şükürle kabul ederse) o nasihat bir nimettir. Yoksa o kulun günahının ve Allah'ın gazâbının artması için bir delil olur"²⁰

17- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقاب قوس أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما فيها.

17- "Sizden birinin Cennet'e yay mesafesi kadar bir yere sahip oluşu, dünya ve onda bulunanların hepsinden daha hayırlıdır"²¹

re, kadın ve çocuklara zarar verilmemesini emreden İslâm'ın harp kurallarını hatırlatmakta olup, buna muğâyir emir verenlerin de yaratıcıya isyân mertebesinde olduklarını imâ etmektedir. Günümüzde masum halkın, çocukların ve kadınların uğradığı tecâvüz sahneleri, bu Peygamber tavsiyesinin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. **Nahîfî**, s. 115; **el-Menhec**, s. 627; **Mâverdi**, **Nasihat**, s. 255, 375; **Buhârî**, **Cihâd**, IV, 60, **Ahkâm**, IX, 78; **Müslim**, **İmâre**, IV, 506, nr. 41, 42; **Tirmizî**, **Cihâd**, IV, 182, nr. 1707; **Neseî**, **Bey'a**, VII, 160, nr. 4206; **Ebü Dâvud**, **Cihâd**, III, 40, nr. 2625; **İbn Mâce**, **Cihâd**, II, 956, nr. 2863-2865; **Müsned**, I, 272, nr. 1065, s. 278, nr. 1095, II, 235, nr. 4668, IV, 425, nr. 13224, VII, 193, nr. 19845, s. 353, nr. 20678, s. 372, nr. 20707; **Taberânî**, III, 208, nr. 3150, s. 211, nr. 3159, 3160, XVIII, 150, nr. 324, s. 165, nr. 367, s. 170, nr. 381, s. 171, nr. 385, s. 177, nr. 407, s. 184- 185, nr. 432- 438; **Bağdâdî**, III, 145, nr. 1176, V, 151, nr. 2738; **Dahhâk**, **es-Sünne**, s. 495, nr. 1071; **Elbânî**, **Sahîha**, I, 297, nr. 179, s. 300- 301, nr. 180, 181; **Heysemî**, V, 126; **Süyûtî**, II, 203; **Keşf**, II, 365, nr. 3076; **Kuzâ'î**, II, 55, nr. 567.

¹⁹ **Nahîfî**, s. 128; **Nehcü'l- Meslûk**, s. 126; 'Ali 'Abdullah Mûsâ, **el- Menhecü'l- Meslûk**, s. 688; **İhyâ**, I, 185, 233; **Buhârî**, **Cihâd**, IV, 94; **Müslim**, **Salâtü'l- Misâfirin**, II, 367, nr. 66- 67; **Ebü Dâvud**, **Cihâd**, III, 91, nr. 2781- 2782; **Beyhakî**, **Sünen**, Hac, V, 261; **Müstedrek**, **Menâsik**, I, 488- 489; **Taberânî**, **Müsned**, I, 299, nr. 523; **Kebîr**, XIX, 59- 60, nr. 106- 109; XXII, 225, nr. 595, 596; **Sağîr**, I, 105; **İbn Bâlbân**, **el- İhsân**, VI, 242, nr. 2707; **Ebü Nu'aym**, **Hilye**, VI, 124; **Bağdâdî**, **Târîhu Bağdâd**, VIII, 205, nr. 4322.

²⁰ **Nahîfî**, s. 143; **el- Menhec**, s. 723- 724; **Hilye**, VI, 136; **İhyâ**, II, 320- 321; **Süyûtî**, **Sağîr**, I, 118.

²¹ Bu rivâyetin baştarafında: "موضع سوط..." gibi lâfız değişiklikleri bulunmaktadır. **Nahîfî**, s. 144; **el- Menhec**, s. 727; **Buhârî**, **Cihâd**, IV, 20, 43; **Tirmizî**, **Cihâd**, IV, 161, nr. 1664; **Müsned**, III, 530, nr. 10264; **Müstedrek**, **Tefsîr**, II, 299; **İhyâ**,

GENEL DEĞERLENDİRME

Hadis kültürünün, küçümsemeyecek derecede görüldüğü siyâsetnâmelerin sayısını tam olarak belirtmek mümkün değildir. İslâm kültürüne ait siyâsetnâmeleri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Âyet ve hâdislere bol miktarda yer veren siyâsetnâmeler bir grubu oluştururken, dinî metinleri yok denecek derecede az ihtivâ edenler veya âyet ve hâdislere hiç yer vermeyenler de bir başka kısmı oluşturur. Âyet ve hadislere çokça yer veren birinci kısmı da, VI. Hicri asıra kadarki zamanı içine alan Klasik Dönem, sonrasını da Taklid Dönemi şeklinde değerlendirebiliriz.

Klasik Dönem, siyâsetnâme türünün mayalandığı ve olgunlaştığı devirdir. -Küçük farklılıklar haricinde- sonrakiler, âyet ve hadîsler yanında şekil, tasnif ve üslûb bakımından Klasik Dönem'in taklidi şeklindedir.

Malzeme ve yapı bakımından durum böyle iken, muhtevaları itibariyle de her iki dönemin eserleri, belli özelliklerde benzeşmektedirler. Birçok kaynakta bulamadığımız bazı dinî metinler yanında geçmiş milletlere ve onların hükümdarlarına ait hadîsleri, en eski şiir örneklerini de ihtivâ eden siyâsetnâmeler, yazıldıkları dönemin kültürel, medenî ve ilmî yapısını bize aktarmaktadırlar. Bazı kurum ve kuruluşların tarihi örneklerini ve bilgileri de ihtivâ ederler. İşte bütün bunlardan bahsederken konu ile ilgili âyet ve hadîsleri de belirtmişlerdir.

Batı filozoflarında gördüğümüz; iktidâra karşı muhâlefeti temsil eden devrimci veya protestocu tavır, siyâsetnâme müelliflerinde yoktur. Müslüman müellifler mevcut ynetimin yanında yer alıp, halkın iyi idâre edilmesi ve idârecilerin mevcut problemleri halkın hayrına çözmeleri maksadıyla hal çarelerini ve çözüm yollarını önerirler. Bu tavsiyeleri yaparken kullandıkları hadîslerin daha ziyâde ahlâk ve fezâ' ile dair olduğunu görüyoruz.

Konulara göre tasnifli hadîs kitaplarıyla fıkıh kaynaklarının "siyer" bölümlerinde yer alan hadîslerle siyâsetnâmelerdeki hadîsler arasında lâfız ve yorumlama şeklinde bazı farklılıklar mevcuttur.

Siyâsetnâme Müellifleri hadîsleri, devletin yapısına, devlet başkanının uygulamalarına ve şahsî davranışlarına yönelik yaptırımları, emir ve yasakları ortaya koymak için değil, ancak tavsiyelerde bulunmak amacıyla kullanmışlardır. Dolayısıyla Fıkıh kitaplarını, adliyenin kaynakları olarak değerlendirirsek, siyâsetnâmeleri devlet başkanlarının ders kitapları şeklinde ifâde edebiliriz. Bu ders kitaplarının müellifleri de devletin herhangi bir kurumunda görevli memur, genellikle de vezirlerdir.

Buradan çıkarılacak sonuç ise, siyâsetnâmelerin, adli vakalar dışında, devamlı okunan, istifâde edilen rehber kaynaklar olduğudur. Bu özelliklerinden dolayı siyâsetnâmeler, siyâset sanatına dair vazgeçilmez klasiklerdir. Geçmişte olduğu gibi günümüz idârecilerinin de işine yarayacak stratejileri bu eserlerde görmektediriz.

Muhtevasının zenginliği, hadislerinin çokluğu, tasnif ve üslûb güzelliği ile diğerlerinden farklı bir yere sahip olan **en-Nehcu'l-Meslûk**'un müellifi *Ebû'n-Necib es-Sühreverdî*, aynı künye ve nisbeye sahip bir başka şahısla karıştırılmıştır. Bunların ayrı şahıslar olduğunu, önceki çalışmamızda aydın-lığa kavuşturmanın huzurunu hissediyoruz.

Yavuz Sultan Selim (1512/1520), **en-Nehcü'l-Meslûk**'un arapçasını çokça okumuştur. Bu eserin tercüme nüshalarından birisi de I. Abdülhamid Hân'a sunulmuş olanıdır. Birçok baskısı yapılan bu tercüme, son devir Osmanlı hükümdarlarınca çokça okunmuştur. Bunlardan biriside I. Abdülmecid'e takdim edilmiştir. Böylece en-Nehcü'l-Meslûk'un Türk siyâsi tarihinde önemli yeri olan kitaplardan birisi olduğu görülmektedir.

En-Nehcü'l-Meslûk'un hadislerinin tahririni yaptığımız çalışmanın sonunda, bu eserin hadislerinin, diğer siyâsetnâmelerin hadislerinden daha sıhhatli olduğu görülmüştür. Eserde nakledilen rivâyetlerin çoğunlukla sıhhatine güvenilen hadis kaynaklarında geçiyor olması bu kanaati doğrulamaktadır. Aynı hadislere diğer siyâsetnâmeler tarafından atıfta bulunuyor olması da en-Nehcü'l-Meslûk'un tür içerisindeki değerini ve tesirini göstermektedir.

Ebû'n-Necib'in eserinde tesbit ettiğimiz; **"Yönetenler"** ve **"Yönetilenler"** diye iki ayrı çalışma ile sunduğumuz ¹⁷71 hadisin birkaçı hariç, hepsini meşhûr ve muteber hadis kaynaklarında tesbit ettik. Rivâyetlerin çok zayıf olmadığını ancak sıhhati konusunda muhtelif görüşlerin bulunduğunu gör-
dük.

Hadis otoritelerinin ve râvilerin, ahkâma dair hadislerde titiz davranıp fezâile ve ahlâka dair hadislerde ise tesâhül gösterdikleri bilinmektedir. Ayrıca Fezâil konusunda, hadisin sıhhatinden ziyâde anlamına ve mahiyetine önem verilmiştir. Dolayısıyla insanlarca iyi muameleye ve güzel davranışa teşvikin önemli olduğu gözönünde bulundurulursa, en-Nehcü'l-Meslûk, hadislerinin değeri bakımından da ciddi bir eserdir.

Hadisleri itibariyle sağlam kaynaklara dayanan en-Nehcü'l-Meslûk'un müellifi, hadisleri seçme ve eserinde kullanma konusunda titiz birisi olarak görülmektedir. Ayrıca onun, malzeme, üslûb ve tasnif açısından bir kısım siyâsetnâmeleri de kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Siyâsi bilgisinin yanısıra, kendisine bu konuda, Mâverdi, Gazzalî ve Evzâfî gibi önemli şahsiyetlerin kaynaklık teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü en-Nehcü'l-

Meslûk'da geçen hadislerin yer aldığı diğer siyâsetnâmeler de gözden geçirildikten sonra yukarıdaki isimlerin önemli yeri olduğu görülmüştür.

En-Nehcü'l-Meslûk'un, Osmanlı döneminde çok okunan bir eser olması hasebiyle Türk kültürüne ait siyâsetnâmelere de, malzeme, üslûb ve tasnif gibi konularda kaynaklılık yaptığı söylenebilir.

Ayrıca bu türün bütün kaynaklarının tercüme ve neşrinin yapılarak siyâsetçilerimiz başta olmak üzere halkımızın istifadesine sunulmasını temenni ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA*

KUR'ÂN-I KERİM

ACLÜNÎ, İsmâil b. Muhammed: Keşfu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs ammeştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs, I-II, Beyrut 1988.

ALGÛL, Hüseyin: Yönetenlerin Yönetimi (Müellif: Ebû Necib), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1974 (Önsöz).

ALÎ Abdullah Mûsâ, el-Menhecü'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk, (Müellif:Ebû Necib), Ürdün 1987 (Mukaddime).

ALÎ el- KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed, el-Esrâru'l-Merfu'a fî'l-Ahbâri'l-Mevzû'a, Beyrut 1986.

ALPARSLAN, Mahmut, İslâm'da Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig, İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Enst. Dergisi, S. 13, Yıl 1983-1987.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, Târihu Bağdâd, (ed-Dimyâtî ve Ibnu'n-Neccâr zeylleri ile birlikte), I-XVIII, Beyrut Trz.

BAĞDATLI, İsmâil Paşa, Hediyyetü'l- 'Arifin Esmâu'l- Müellifin, (İstanbul 1951 baskısından ofset), I- II, Beyrut 1982.

....., İzâhu'l- Meknûn, (İstanbul 1945 baskısından ofset), Beyrut 1982.

BANARLI, Nihad Sâmî, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1987.

BARTHOLD, W., İslâm Medeniyeti Tarihi, (Trc. ve ilave, M.F. Köprülü), Ankara,1984.

BAŞER, Said, Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre, Ankara, 1990.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, es- Sünenu'l-Kübrâ, (İbn Türkmânî'nin el-Cevheru'n- Naki'si ile birlikte), I-X, Dâru'l- Fikr, Beyrut Trz.

....., el-Câmiu's-Şâbu'l-İman, I-X, Bombay 1987

BROCKELMANN, Carl, Geschichte der Arabischen Litteratur, (G.A.L.), I-II, Leiden, 1943, Supplementbände, I-II, Leiden 1937.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, el-Câmiu's-Sahîh, I-IX, Beyrut Trz.

....., el-Edebu'l-Müfred, Beyrut Trz.

* Burada verilecek olan bibliyografya, F.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5'te neşredilmiş olan "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler I (Siyâset ve Siyâsetnâmeler Hakkında Genel Bilgiler) ile Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler II (Ebû'n- Necib ve en- Nehcü'l- Meslûk fî Siyâseti'l- Mülûk'u) ve yayına hazırladığımız, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler (III), (en- Nehcü'l- Meslûk'ta Yönetenlerle İlgili Rivâyetler) adlı makalelerin de ortak kaynakçasından oluşmaktadır

- BURSALI**, M. Tahir, Siyasete Mütteallik Âsâr-ı İslâmiyye, (Ed. Krt. Ş. Severcan), E.Ü.S.B.E.Dergisi, S. 4, 585-595, 1990,
 , Osmanlı Müellifleri, I-II, İstanbul 1972.
- CAFEROĞLU**, Ahmet, Türk Dili Tarihi, İstanbul 1984.
- CÜBRAN Mes'ûd**, er-Râid, Beyrut 1978.
- DAHĦÂK**, Ebû Bekir Amr b. Ebî Âsım, Kitabu's-Sünne, Beyrut 1985.
- DEFTERDAR**, Sarı Mehmet Paşa, Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l- Ümerâ, İstanbul 1987.
- DEVELLİOLU**, Ferit, Osmanlıca Türkçe Lügat, Ankara 1996.
- DEYLEMÎ**, Şirveyh b. Şehrdâr, Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr, I-V, Beyrut 1987.
- DONUK**, Abdülkadir, Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı, İ.Ünv. E. F. Tarih Enst. Dergisi, S. 10- 11, 1979- 1980.
- EBÛ DÂVUD**, Süleymân b. Eş'âs, Sünen, İstanbul Trz.
- EBÛ NU'AYM**, Ahmed b. Abdullah, Hiltetü'l- Evliyâ, I- IX, Beyrut 1988.
- EBÛ 'UBEYD**, Kâsım b. Selâm, Kitâbu'l- Emvâl, (Trc. C. Saylık), İstanbul 1981.
- EBÛ YÛSUF**, Ya'kûb b. İbrâhim, Kitâbu'l- Harâc, Beyrut 1302.
- ELBÂNÎ**, Muhammed Nâsiruddîn, Şihsiletu'l- Ehâdisi's- Sahiha, I- IV, Beyrut 1985.
 , Silsiletu Ehâdisi'd- Da'ife ve'l- Mevdû'a, I- IV, Beyrut 1985.
- FIĞLALI**, E. Ruhi, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri, İstanbul 1986.
- FİRÛZÂBÂDÎ**, Muhammed b. Ya'kûb, el- Kâmusu'l- Muhît, (M. Âsım Efendi Terc.), I- IV, İstanbul 1304.
- GAZÂLÎ**, Muhammed b. Muhammed, İhyâu 'Ulûmi'd- Dîn, I- IV, Beyrut Trz.
 , Nasihatü'l- Mülûk, (Trc. O. Şekerci), İstanbul 1969.
- GÖKBERK**, Mâcîc, Felsefe Tarihi, İstanbul 1985.
- GÖZE**, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul 1986.
- GÜNGÖR**, Erol, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul 1984.
- HÂKİM**, Ebû Abdullah en- Nisâbüri, el- Müstedrek, I- IV, Beyrut Trz.
- HAMEVÎ**, Ebû Abdullah Ya'kûb, Mu'cemu'l- Buldân, I- V, Beyrut 1979.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, Mecmu'atu'l- Vesâiki's- Siyâsiye, Beyrut 1985.
 , İslâm Hukûku Etüdleri, (Trc. Heyet), İstanbul 1984.
 , İslâm Peygamberi, (Trc. S. Tuğ), I- II, İstanbul 1980.
 , İslâma Giriş, (Trc. K. Kuşçu), İstanbul 1965.
 , İslâm'da Devlet İdâresi, (Trc. K. Kuşçu), İstanbul Trz.
- HARÂİTÎ**, Ebû Bekir Muhammed b. Câ'fer, Muntekâ min Mekârimi'l- Ahlâk, Beyrut 1986.
- HASAN**, İbrahim Hasan, İslâm Târîhi, (Trc. S. Gümüş, İ. Yigit), I- VII, İstanbul 1991.
- HATİBOĞLU**, M. Said, İslâm'da İlk Siyâsi Kavmiyetçilik, A.Ü.İ.F. Dergisi, S. XXIII, 1978.
- HAVÂRİZMÎ**, Ebû Müeyyed Muhammed b. Mahmûd, Câmi'u'l- Mesânîd, Beyrut Trz.
- HEYSEMÎ**, Nureddîn Ali b. Ebî Bekir, Mecme'u'z- Zevâid, I- X, Beyrut 1967.
- HİTTÎ**, Philip, K., Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (Trc. S. Tuğ), I- IV_????
- HOLT**, p. M., Heyet, İslâm Târîhi Kültür ve Medeniyeti, (Trc. Heyet), I- IV, İstanbul 1988.
- İBN ABDİLBERR**, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, Câmi'u Beyânî'l- İlim ve Fazlihi, Beyrut 1978.
- İBN 'ARRÂK**, Ebû Hüseyin Ali el- Kinânî, Tenzihu's- Şer'i'ati'l- Merfû'a, I- II, Beyrut 1981.
- İBN BÂLBÂN**, Alâuddîn Ali el- Fârisî, el- İhsân fi Tarîhi Sahîhi İbn Hibbân, I- VII, Beyrut 1988.
- İBN EBÎ'D- DÛNYÂ**, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, el- Hilm, Kâhire Trz.
 , Kazâu'l- Havâic, Kâhire Trz.
 , Kitâbu's- Samt ve Âdâbu'l- Lisân, Beyrut 1986.
 , Zemu'l- Ğibe ve'n- Nem'ime, Kâhire Trz.
- İBN ESİR**, Ebû'l- Hüseyin Ali el- Cezerî, el- Kâmil fi't- Târih, I- IX, Mısır 1970.
 , el- Fâik fi Ğarîbi'l- Hadîs, I- V, Beyrut Trz.

- İBN HACER**, Şihâbüddîn b. Ali el- Askalânî, el- İsbâbe fi Temyîzi's- Sahâbe, I- VIII, Beyrut Trz.
- İBN HALLİKÂN**, Ebû'l- Abbâs Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l- 'Ayân, I- VIII, Beyrut 1977.
- İBN HANBEL**, Ebû'Abdullah Ahmed b. Muhammed: el-Müsned, I-X, Beyrut 1991.
....., Kitûbu'z-Zühd, (Thk. M. Sa'id Zeghlûl), Beyrut 1986.
- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtim Muhammed, es- Siretu'n- Nebeviye ve Ahbâru'l- Hulefâ, Beyrut 1987.
- İBN HİŞAM**, Ebû Muhammed Abdülmelik, es- Siretu'n- Nebeviye, I- IV, Kâhire 1955.
- İBN İMÂD**, Ebû'l- Fellâh Abdülhay, şezerâtü'z- Zeheb, I- VIII, Beyrut Trz.
- İBN İSHÂK**, Muhammed b. İshâk, Kitâbu'l- Mübtede' ve'l- Meb'as ve'l- Megâzî, (Thk. M. Hamidullah), Konya 1981.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullah el- Kazvîni, Sünen, I- II, Beyrut 1987.
- İBN SA'D**, Muhammed, K. Et- Tabakâtu'l- Kebîr, I- VIII, Beyrut 1985.
- İBN TAGRİBERDÎ**, Ebû Mahâsin Yûsuf, en- Nücümü'z- Zâhire, I- XIV, Kâhire 1963.
- İBNÜ'L- CEVZÎ**, Ebû'l- Fercc Abdurrahmân b. Ali, el- Mevzû'ât, I- III, Beyrut 1983.
- KADI 'İYÂZ**, İyâz b. Mûsâ, eş- Şifâ, Beyrut 1985.
- KAFESOĞLU**, İbrahim, " Nizâmü'l- Mülk", İslâm Ans., M. B. Y., C. VI., 329- 333. İstanbul 1993.
....., Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l- Mülk'ün Eseri Siyâset- Nâme ve Türkçe Tercümesi, Türkiyât Mec., C. XII, İstanbul 1955.
- KANDEHLEVÎ**, Yûsuf, Hayâtü's- Sahâbe, (Trc. Y. Erol, A. Ö. Tekin), I- IV, İstanbul 1988.
- KÂSÂNÎ**, Ebû Bekir b. Mes'ûd, K. Bedâi'u's- Sanâ'i, Beyrut 1986.
- KÂTİP ÇELEBÎ**, Keşfü'z- Zünûn, (Ma'ârif Matbaası 1941'den ofset), Beyrut 1982.
- KAZICI**, Y. Z., Şeker, M., İslâm Türk Medeniyeti Târîhi, İstanbul 1982.
- KEHHÂLE**, Ömer Rıza, Mu'cemü'l- Müellifin, I- XV, Dimaşk 1908.
- KEZER**, Aydın, Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı, Ankara 1987.
- KINALIZADE**, Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâi, Tercüman 1001 Temel Eser, ???
- KOCA**, Sekbanbaşı, Hülâsatü'l- Kelâm fi Reddi'l- Avâm, (Hzl. A. Uçman), Tercüman 1001 Temel Eser, ???
- KÖPRÜLÜ**, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1984.
- KURTUBÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, el- Câmî' li Ahkâmî'l- Kur'ân, I- IX, Beyrut Trz.
- LEVEND**, A. Sırrı, "Siyâset- Nâmeler", T. D. Araştırmaları Dergisi (Belleten), Ankara 1962.
- MALATYEVÎ**, Muhammed b. Gâzî, Berîdu's- Sa'âde, Tahran 1932.
- MÂLİK** b. Enes, el- Muvatta', Beyrut 1990.
- MÂVERDÎ**, Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed, el- Ahkâmü's- Sultâniye, Mısır 1973.
....., K. Buğyetü'l- 'Ulyâ fi Edebu'd- Dîn ve'd- Dünyâ. (Trc. A. Akn), İstanbul 1982.
....., K. Nasîhatü'l- Mülûk, İskenderiye 1988.
- MEYDAN** Larousse, "Siyaset", İstanbul 1987.
- MÜNÂVÎ**, Abdurraûf, Künûzu'l- Hakâik fi Hadîsi Hayri'l- Halâik, (el- Câmî'u's- Sağîr'in hâmişinde), I- II, Beyrut Trz.
- MÜNZİRÎ**, Zekiyyuddîn Abdülazim, et- Tergîb ve'l- Terhîb, I- IV, Beyrut 1986.
- MÜSLİM**, Ebû'l- Hüseyin Müslim b. Haccâc, el- Câmî'u's- Sahîh, (Nevevî Şerhiyle birlikte), I- V, Kâhire Trz.
- NEBHÂN**, Muhammed F., Nizâmü'l- Hüküm fi'l- İslâm, Beyrut 1408.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, Sünen, (Süyûfî Şerhiyle birlikte), I- VIII, Beyrut 1988.
....., K. 'Amelî'l- Yevm ve'l- Leyle, Beyrut 1987.
- NİZÂMÜ'L- MÜLK**, Hasan b. Ali, Siyâset Nâme, (Trc. M. A. Köymen), İstanbul 1990, (Trc. N. Bayburtlugil), İstanbul 1987.

- ÖGEL**, Bahaeddin, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982.
, Türk Kültür Tarihine Giriş, I- IX, Ankara 1991.
ÖZTUNA, Yılmaz, İslâm Devletleri I, Ankara 1989.
ÖZTÜRK, Nureddin, Eski Edebiyatımızda Bir Sosyo- lojik Ortak Örnek Olarak Daire-i Adliye, Sohbet Der., S.II, 1991.
PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve terimleri Sözlüğü, I- III, İstanbul 1983.
PALABİYİK, Abdülkadir, Hadis Açısından İlk Devir İslâmî Türk Edebiyatı Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.
RAYYİS, M. Ziyâuddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, (Trc. A. Sarkaya), İstanbul 1990.
SA'LEBÎ, İbn İshâk Ahmet b. İbrâhim, 'Arâisu'l- Mecâlis, Beyrut 2000.
SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman, el- Makâsıdu'l- Hasane, Mısır 1956.
SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, el- Ensâb, I- V, Beyrut 1988.
SENA, Cemil, Filozoflar Ansiklopedisi, I- IV, İstanbul 1974.
SOFUOĞLU, M. Cemâl, Kur'ân ve Hedis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri, D. E. Ü. İ. Fak. Dergisi, S. V., 1989.
SUBHÎ es- Sâlih, İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri Tari, (Trc. İ. Sarmış), İstanbul 1983.
SÜREYYÂ, Mehmed, Sicilli Osmânî, I-IV, İstanbul 1971.
SÜYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman, el- Câmî'u's- Sağır, I- II, Beyrut Trz.
, el- Leâlî'l- Masnû'a, I- II, Beyrut 1983.
ŞENEL, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara 1985.
ŞEYZERÎ, Ebû Necîb Abdurrahman, el- Menhecû'l- Meslûk fî Siyâseti'l- Mülûk, (Thk. Nşr. Ali Abdullah Mûsâ), rdün 1987.
, Nehcû's- Sülûk fî Siyâseti'l- Mülûk, (Trc. Nahîfî Mehmed Efendi), Bulak 1257/ 1841.
ŞİRVANÎ, Harun Han, İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare, (Trc. K. Kuşçu), Ankara 1965.
TABERÂNÎ, Ebû Kâsım Süleyman, el- Mu'cemu'l- Kebîr, (Thk. Hamdi A. Es- Silefi, 13, 14, 15, 16 ve 21. ciltler eksik.), I- XXV, Beyrut 1983.
, el- Mu'cemu's- Sağır, I- II, Beyrut 1983.
, Müsnedü's- Şâmiyyîn, I- II, Beyrut 1989..
TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed, Târihu'r- Rûsul ve- Mülûk, I- XI, Kâhire Trz.
TÂHİRÜ'L- Mevlevî, Edebiyat Lügati, İstanbul 1973.
TEKİN, Talât, Orhon Yazıtları, Ankara 1988.
TİRMİZÎ, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ, el- Câmî'u's- Sahîh, I- V, Beyrut 1988.
, Şemâil- i Şerîfe, (Trc. H. Nakşibedhî, Sdl. M. S. Aydın), I- II, İstanbul 1976.
TUNÇAY, Mete, Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi -2-, Ankara 1986.
UĞUR, Ahmet, Osmanlı Siyâset Nâmeleri, Kültür ve Sanat Yay.??? Trz.
VAN DEN BERGH, C., " Sühreverdî ", İslâm Ans., M. B. Y., C. XI, 87- 88, İstanbul 1993.
YARDIM, Ali, Hadis I- II, İzmir 1984.
YILDIRIM, Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara 2000.
YILDIRIM, Enbiya, Geleneksel Hadis Yorumculuğu, İstanbul 2001.
YILDIZ, H. Dursun, Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, I- XIV, İstanbul 1984.
YUSUF Has Hâcib, Kutadgu Bilig, (Çev. R. Rahmetî Arat), Ankara 1991.
YÜCEL, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar, (Kitâb-i Müstetâb, K. Mesâlihi'l- Müslimin, Hırzu'l- Mülûk), Ankara 1988.
ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, Siyeru 'Alâmi'n- Nübela, I- XXI, Beyrut 1985.
ZEMAŞERÎ, Ebû'l- Kâsım Cârullah, el- Keşşâf an Hakâiki'l- Te'vil, I- IV, Beyrut Trz.
ZİRİKLÎ, Hayreddin, el- 'Alâm, I- XII, Beyrut 1969.